

إتحاف الوری بأخبار امّ القرى:

کهن ترین کتاب سال شمار تاریخ محلی مکه، نوشته عمر بن فهد مکی شافعی (م. ۸۱۲- ۸۸۵ق.)^۱

بیشتر منابع از این کتاب با همین عنوان نام برده اند^۲؛ ولی برخی دیگر با تعبیری همانند *ذیل علی تاریخ مکه الفاسی* از آن یاد کرده اند^۳ که نشان می دهد این کتاب تکملة *شفاء الغرام** ابو عبدالله فاسی (م. ۸۳۲ق.) است. عمر بن محمد بن محمد بن محمد بن فهد، از محدثان و مورخان بزرگ^۴ خاندان مشهور بنی فهد* است. نام او محمد بوده؛ ولی بیشتر وی را عمر می گفته اند. لقب او نجم الدین و کنیه اش ابوالقاسم و همچون دیگر عالمان خاندانش به ابن فهد مشهور است.^۵ بر پایه سخن خود وی، نسب او به محمد بن حنفیه می رسد و از این رو، به او و دیگر اعضای خاندانش نسبت های علوی، قرشی و هاشمی داده اند. سخنی دیگر، نسب او را به عتبه بن ابی لهب می رساند.^۶ در سده های ۸-۱۰ق.

الفرقان، ۱۹۹۴م؛ التحفة اللطيفة: شمس الدین السخاوی (م. ۹۰۲ق.)، به کوشش عبدالله بن عباس و دیگران، السعودیه، مرکز دراسات المدینة، ۱۴۲۹ق؛ تحقیق النصره بتلخیص معالم دار الهجره: ابی بکر بن الحسین المراغی (م. ۸۱۶ق.)، بیروت، المكتبة العلمية، ۱۴۰۱ق؛ التعریف بما آتست الهجرة من معالم دار الهجره: محمد بن احمد المطری (م. ۷۴۱ق.)، بیروت، المكتبة العلمية، ۱۴۰۲ق؛ السلوک لمعرفة دول الملوك: المقریزی (م. ۸۴۵ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ شذرات الذهب: عبدالحی بن العماد (م. ۱۰۸۹ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۲۱ق؛ العبر فی اخبار من غبر: الذهبی (م. ۷۴۸ق.)، به کوشش محمد بن السعید، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ العقد الثمین: محمد الفاسی (م. ۸۳۲ق.)، به کوشش فؤاد سیر، مصر، الرسالة، ۱۴۰۶ق؛ عقد الجمال فی تاریخ اهل الزمان: بدر الدین محمود العینی (م. ۸۵۵ق.)، به کوشش محمد امین، مرکز تحقیق التراث، جامعة القاهرة، ۱۴۰۸ق؛ ملء العیبة بما جمع بطول الغیبه: محمد بن عمر ابن رشید الفهری السبئی (م. ۷۲۱ق.)، به کوشش محمد الحیب، دار الغرب الاسلامی، ۱۴۰۸ق؛ الوافی بالوفیات: الصفدی (م. ۷۶۴ق.)، دار الفکر، ۱۴۲۵-۱۴۲۶ق؛ وفاء الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م؛ وفيات الاعیان: ابن خلکان (م. ۶۸۱ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر.

سید مجتبی حسینی

۱. الضوء اللامع، ج ۶ ص ۱۳۱؛ بلوغ القرى، ج ۱ ص ۷۹؛ كشف الظنون، ج ۱ ص ۷.
 ۲. بلوغ القرى، ج ۱ ص ۷۹؛ كشف الظنون، ج ۱ ص ۷.
 ۳. الضوء اللامع، ج ۶ ص ۱۲۸؛ البدر الطالع، ج ۱ ص ۳۴۹.
 ۴. الاعلام باعلام بيت الله الحرام، ص ۹.
 ۵. الضوء اللامع، ج ۶ ص ۱۲۶.
 ۶. نظم العیاقان، ص ۱۷۰-۱۷۱.

عالم‌ان برجسته‌ای در خاندان ابن فهد ظهور یافتند و در طلب علم به جاهای دور و نزدیک همانند شام، مصر و یمن سفر کردند.^۱ اعضای این خاندان بیشتر در علم حدیث و تاریخ محلی مکه مشهور بوده و در رونق علمی آن سهمی چشمگیر داشته‌اند.^۲

ابن فهد زیر نظر پدرش، تقی‌الدین ابوالفضل محمد^۳ (م. ۸۷۱ق.) از عالمان سرشناس مکه، مقدمات فقه و حدیث و قرآن را آموخت. آموختن فقه را با مذهب حنبلی آغاز کرد؛ ولی همراه پدر تغییر مذهب داد و فراگیری فقه شافعی را در پیش گرفت.^۴ او از استادان مکی همانند ابوعبدالله فاسی^۵ و غیر مکی همانند عبدالرحمن زرنندی و ابوبکر مراغی که به این شهر رفت و آمد داشتند و دیگر استادان دانش آموخت و اجازه گزارش حدیث گرفت.^۶ سپس همچون دیگر عالمان خاندان ابن فهد برای کسب علم به سرزمین‌های گوناگون همچون مصر و شام بارها سفر کرد و در این سفرها از بسیاری کسان، حتی آنان که در رتبه علمی به پای او نمی‌رسیدند یا هم‌رتبه‌اش بودند، بهره

جست.^۷ از استادان وی، دانشمند نام‌آور، ابن حجر عسقلانی است که به او بسیار ارج می‌نهاد و ابن فهد در سفر قاهره در خانه او سکنا گزید.^۸ سخاوی نیز رابطه علمی و دوستی نزدیک با ابن فهد داشته^۹ و از او با تعبیر «صاحبنا» و «مفیدنا» فراوان یاد کرده و صفاتی نیک بدو نسبت داده و پدرش تقی‌الدین را «شیخنا» خوانده است.^{۱۰}

ابن فهد، جز *اتحاف الوری*، آثار بسیار دیگر دارد که برخی از آن‌ها اکنون در دست نیستند. مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: *اللاحقات* یا *مسلسلات*^{۱۱}، *بذل الجهد فی من سَمی بفهد* و *ابن فهد*^{۱۲}، *بغیة المرام بأخبار ولاة البلد الحرام*^{۱۳}، *التبیین للطبریین*^{۱۴}، *تذکرة الاناسی بأولاد ابی عبدالله الفاسی*^{۱۵}، *السرّ الظهیری بأولاد احمد الشوری*^{۱۶}، *الدرر الکمین بذیل العقد*

۷. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۶-۱۲۷.

۸. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۶-۱۲۷؛ اتحاف الوری، ج ۱، ص ۱۱-۱۲، «مقدمه»؛ التاریخ و المورخون، ص ۱۴۸.

۹. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۳۱.

۱۰. نک: الاعلان بالتویخ، ص ۷۱، ۱۹۶-۱۹۷؛ الضوء اللامع، ج ۴، ص ۲۲۴، ۲۸۴؛ ج ۵، ص ۱۷۴؛ ج ۶، ص ۹۴، ۱۲۶، ۱۲۹.

۱۱. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸؛ البدر الطالع، ج ۱، ص ۳۴۹؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۴، ص ۴۲۹، «ابن فهد».

۱۲. الاعلان بالتویخ، ص ۳۶۰؛ الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸.

۱۳. التاریخ و المورخون، ص ۱۵۰.

۱۴. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸؛ ایضاح المکتون، ج ۱، ص ۲۲۴.

۱۵. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹.

۱۶. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹.

۱. نک: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۴، ص ۴۲۷، «ابن فهد».

۲. الدرر الکمین، ج ۱، ص ۳۹۵.

۳. نک: تهذیب الکمال، ج ۱، ص ۷۰؛ الضوء اللامع، ج ۹، ص ۲۸۱.

۴. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸؛ البدر الطالع، ج ۱، ص ۳۴۹.

۵. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۶.

۶. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۶.

انگیزه خویش از تألیف این کتاب، تصریح کرده است که خواسته است اطلاعات ابو عبدالله فاسی (م. ۸۳۲ق.) در کتاب *شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام* و تلخیص‌های شش‌گانه آن را به ترتیب زمان وقوع رخدادها و سال به سال بیاورد و نیز اطلاعاتی را که از فاسی فوت شده‌اند و نیز اخبار مربوط به زمان خویش را ذیل کتاب فاسی بازنگارد. (ج ۱، ص ۵-۶)^{۱۲} روش سال‌شمار ابن فهد سرمشق برخی از نویسندگان پس از او شد؛ همانند فرزندش عبدالعزیز (م. ۹۲۰ق.) که در کتاب *بلوغ القرى فی ذیل إتحاف الوری بأخبار ام القرى* رویدادهای سال ۸۸۵ تا ۹۲۲ق. را ثبت کرد و به روش پدر تفصیل بیشتر داد و مطالب را به ترتیب ماهانه آورد.^{۱۳} نیز نوه ابن فهد، جارالله محمد بن عبدالعزیز (م. ۹۵۴ق.) در کتاب *نیل المنی بدیل بلوغ القرى لتکملة إتحاف الوری* همین شیوه را پی گرفت.

◀ اهمیت و محتوای کتاب: إتحاف

الوری از پربرگ‌ترین آثار تاریخ محلی مکه است و اخبار مکه را از سال تولد پیامبر گرامی ﷺ تا سال ۸۸۵ق. در بر دارد. ابن فهد، به ظاهر، تنها مورخی است که به رویدادهای سال‌های ۸۳۰-۸۸۵ق. پرداخته است. جز او محمد بن احمد صاغانی قرشی (م. ۸۵۴ق.) در

الثمین فی تاریخ البلد الامین^۱، *غایة الامانی فی تراجم اولاد القسطلانی*^۲، *الفهرست*^۳، *اللباب فی الالقاب*، *المخضرمین*^۴، *المشارق المنیره فی ذکر بنی ظهیره*^۵، *معجم الشیوخ یا المعجم*^۶، *المغیر اسمهم، المؤاخاة بینهم، المدلسین*^۷، *نور العیون بما تفرق من الفنون*^۸ و آثاری که در آن‌ها شرح حال و آثار مشایخ خود و دیگران را نگاهشته است.^۹

از مهم‌ترین و سودمندترین دلبستگی‌های ابن فهد، مرتب‌سازی و تنظیم موضوعات منابع شرح حال‌نگاری و حدیثی موجود به ترتیب الفبایی و تبویب، تخریج و مستندسازی آن‌ها بود. او با این ابتکار کوشید تا دسترسی به مباحث این منابع را برای محققان آسان سازد.^{۱۰} تنظیم گزارش‌های مکه برای نخستین بار به گونه سال‌شمار در *إتحاف الوری* نیز در شمار چنین کوشش‌هایی است.^{۱۱} او در توضیح

۱. الاعلان بالتویخ، ص ۷۱، ۲۸۲؛ غایة المرام، ج ۱، ص ۴.

۲. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹.

۳. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹.

۴. البدر الطالع، ج ۱، ص ۳۴۹.

۵. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸.

۶. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸.

۷. البدر الطالع، ج ۱، ص ۳۴۹.

۸. ایضاح المکنون، ج ۲، ص ۶۸۵.

۹. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸.

۱۰. نک: الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹؛ إتحاف الوری، ج ۱، ص ۱۵.

«مقدمه».

۱۱. بلوغ القرى، ج ۱، ص ۷۹.

۱۲. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۸.

۱۳. نک: بلوغ القرى، ج ۱، ص ۷۹.

نوشته‌هایش درباره تاریخ مکه و مسجدالحرام از این دوره زمانی سخن گفته که در مقایسه با *اتحاف الوری* به لحاظ گستره زمان و مطلب، کم‌برگ است. (ص ۱۸، «مقدمه») دقت و جامعیت نسبی *اتحاف الوری* در گزارش سالیانه رخدادهای مکه موجب شده تا این کتاب همواره از منابع مهم پژوهشگران به شمار آید. محمد بن عبد الرحمن سخاوی بدین کتاب بسیار استناد کرده و در *الضوء اللامع* مطالبی پرشمار از آن آورده است.^۱ بر پایه گزارش سخاوی (م. ۹۰۲ق.)، استاد او ابن حجر (م. ۸۵۲ق.) و نیز مقرئیزی (م. ۸۴۵ق.) گزارش‌هایی از این کتاب داشته‌اند.^۲ بسیاری از گزارش‌های کتاب *الإعلام بأعلام البلد الحرام** نوشته قطب الدین نهروالی (م. ۹۹۰ق.) نیز برگرفته از *اتحاف الوری* است.^۳

ابن فهد غالباً اسناد گزارش‌ها را نیاورده و تنها در مواردی اندک به منابع برخی مطالب کتاب اشاره کرده است. (برای نمونه: ج ۲، ص ۳۹، ۸۶، ۱۹۳، ۴۱۱) مباحث *اتحاف الوری* بر اخبار مکه، کعبه و حج استوار است و ابن فهد کوشیده در بررسی و ثبت وقایع از این حوزه بیرون نرود. با این حال، بخشی از کتاب

(جلد یکم و قسمتی از جلد دوم) به تاریخ اسلام و سیره نبوی اختصاص یافته است. گزارش‌های کتاب، از سال ازدواج پدر پیامبر گرامی ﷺ تا ۸۸۵ق. را در بر دارد. نجم الدین مقدمه‌ای کوتاه بر کتاب نگاشته و از فواید علم تاریخ و انگیزه خویش در تألیف این اثر سخن گفته است. شیوه او چنین است که پس از یادکرد سال، به موضوعات و شرح وقایع آن سال می‌پردازد.

توجه ابن فهد بیشتر به شرح وقایع است تا وصف اشیا و اماکن. نویسندگان پیشین تاریخ محلی مکه، مانند ازرقی*، فاکهی* و فاسی*، افزون بر اطلاعات دوره خویش، همگی بر پایه شیوه معمول، اطلاعاتی مشابه را از قبیل مشخصات و مساحت جای‌ها و اشیای مکه و کعبه گرد می‌آورده‌اند؛ ولی وی از این شیوه پرهیز کرده و معمولاً تنها اطلاعاتی را آورده است که پیشینیان یا به کلی از آن‌ها یاد نکرده یا کمتر به آن‌ها پرداخته‌اند. از این قبیل است یادکرد نام امیرالحاج‌ها به ترتیب سالیانه، با دقت و وسواسی توجه‌برانگیز. جز این، مهم‌ترین موضوعات و مباحث کتاب عبارتند از: گزارش شمار حج‌گزاران کشورهای مختلف (برای نمونه: ج ۳، ص ۳۷، ۱۴۳)؛ یادکرد و شرح تغییرات و رویدادهای غیرعادی که در حج پیش آمده‌اند، همانند حضور نداشتن مردمی از یک کشور در حج آن سال (برای نمونه: ج ۲،

۱. نک: الضوء اللامع، ج ۷، ص ۱۱۸، ۱۷۳-۱۷۴؛ ج ۸، ص ۲۲۷، ۲۲۵، ۲۳۷.

۲. الضوء اللامع، ج ۶، ص ۱۲۹-۱۳۰.

۳. نک: الاعلام بأعلام بیت الله الحرام، ص ۸۱، ۸۶، ۸۸، ۹۵-۹۷.

◀ چاپ‌ها: فهیم شلتوت، محقق عربستانی، جلد یکم کتاب را با سه نسخه خطی و جلد دوم و سوم را با دو نسخه تصحیح کرده و در آغاز هر جلد مقدمه‌ای کوتاه نوشته است. این سه جلد را «مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی» به سال ۱۴۰۴ق. چاپ کرده است. عبدالکریم باز، بخش دیگر کتاب را در یک جلد تصحیح نموده و به سال ۱۴۰۸ق. در همان مرکز به چاپ سپرده است. او مقدمه‌ای کوتاه در اهمیت این کتاب نگاشته و به نسخه‌هایی که از آن‌ها برای تصحیح سود برده، اشاره نکرده؛ ولی به ظاهر از همان نسخه‌های فهیم شلتوت بهره جسته است. هر دو مصحح، منابع گزارش‌های کتاب را تحقیق کرده و آن‌ها را در پانوشت، همراه برخی توضیحات دیگر آورده‌اند. افزون بر نسخه‌های خطی یاد شده، از دیگر منابع تاریخی همانند اخبار مکه ازرقی (ج ۱، ص ۵۱۲)، «پانوشت ۱-۲»، طبقات ابن سعد (ج ۱، ص ۴۵۰)، «پانوشت ۳»، الکامل ابن اثیر (ج ۳، ص ۲۷-۲۸)، شفاء الغرام فاسی (ج ۳، ص ۳۲)، الضوء اللامع (ج ۴، ص ۳۶۰)، «پانوشت ۱-۲»، العقد الثمین سخاوی (ج ۳، ص ۲۷-۲۸، ۳۳)، معجم الشیوخ تألیف خود وی (ج ۴، ص ۳۶۰)، «پانوشت ۱-۲» و درر الفرائد عبدالقادر انصاری جزیری (م. ۹۷۶ق.). (ج ۳، ص ۳۲) سود جسته‌اند و گاه نیز کلمه‌ای را از خود بر متن افزوده و در پانوشت دلیل

ص ۴۵۸-۴۵۹، ۴۶۱؛ ج ۳، ص ۴۸۲)؛ تغییرات کعبه و اشیای مربوط به آن، همچون تعویض یا برداشتن پرده‌های کعبه (ج ۲ ص ۲۰۴-۲۰۵) و توسعه‌های مسجدالحرام (برای نمونه: همان و نیز ص ۱۷۳-۱۷۷ و ۲۰۴-۲۱۴)؛ گزارش‌هایی از کاروان‌های حج کشورهای اسلامی (برای نمونه: ج ۲، ص ۴۰۱، ۴۰۵؛ ج ۳، ص ۱۳۴، ۱۴۸) و مسیر حرکت آن‌ها (برای نمونه: ج ۳، ص ۱۴۶)؛ رخدادهای سیاسی (برای نمونه: ج ۲، ص ۳۶۰، ۴۸۳) و نظامی (برای نمونه: ج ۲، ص ۳۵۴، ۴۵۰، ۴۶۹؛ ج ۳، ص ۵۷-۵۸) مربوط به حج و مکه و هرگونه رویداد در سرزمین‌های دیگر که به گونه‌ای با حج مسلمانان مرتبط بوده‌اند، همچون رخدادهای سیاسی سال ۱۱۳ق. بغداد که موجب گشت آن سال عراقیان به حج مشرف نشوند (ج ۳، ص ۴۸۲)؛ رویدادهای ناگوار طبیعی و غیرطبیعی، همانند بارش سیل آسای باران بر سر حاجیان (ج ۴، ص ۳۶۱)، وقوع سیل (ج ۲، ص ۳۶۱؛ ج ۳، ص ۳۷)، سرمای سخت (ج ۳، ص ۴۸)، فروریختن چاه و کشته شدن مردم (ج ۲، ص ۱۹۲) و مرگ شماری از حاجیان بر اثر ازدحام جمعیت (ج ۳، ص ۳۷)؛ فعالیت‌های عمرانی و آبادانی مکیان (برای نمونه: ج ۳، ص ۵۰)؛ تولد و وفات سرشناسان مکه؛ و گزارش حج سرشناسان کشورهای اسلامی که در جای جای کتاب به چشم می‌خورد.

آورده‌اند: «سباق سخن چنین کلمه‌ای را طلب می‌کند». (ج ۳، ص ۲۷، «پانوشت ۱»؛ ص ۴۳، «پانوشت ۴») این چهار جلد دارای ۲۷۸۸ صفحه است. جلد پنجم ویژه فهرست‌های کتاب است که با کوشش محمد اسماعیل سید احمد، صادق بیلی و محمد ابوشادی فراهم آمده و در سال ۱۴۱۰ چاپ شده است.

◀ منابع

اتحاف الوری باخبار ام القرى: عمر بن محمد بن فهدي (م. ۸۸۵ق.)، به کوشش شلتوت و عبدالکریم، مکه، مرکز البحث العلمی و احیاء التراث الاسلامی، ۱۴۰۴ق؛ الإعلام بأعلام بیت الله الحرام: محمد بن احمد النهروالی (م. ۹۹۰ق.)، به کوشش علی محمد، قاهره، المكتبة الثقافية الدينية، ۲۰۰۴م؛ الاعلان بالتوبيخ: شمس الدين السخاوی (م. ۹۰۲ق.)، به کوشش فرانز روز، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ ایضاح المکنون: اسماعیل باشا بغدادی (م. ۳۳۹ق.)، به کوشش رفعت بیگلر، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع: محمد بن علی شوکانی (م. ۱۲۵۰ق.)، به کوشش خلیل منصور، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۹۹۸م؛ بلوغ القرى فی ذیل اتحاف الوری باخبار ام القرى: عبدالعزیز بن النجم بن فهدي (م. ۹۲۲ق.)، به کوشش صلاح الدین بن خلیل ابراهیم و دیگران، قاهره، دار القاهره، ۲۰۰۵م؛ التاريخ و المورخون: محمد الحبيب الهیله، مکه، مؤسسة الفرقان، ۱۹۹۴م؛ تهذيب الکمال: المزی (م. ۷۴۲ق.)، به کوشش بشار عواد معروف، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۹۸۵م؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: موسوی بجنوردی، تهران، مرکز دائرة المعارف

بزرگ اسلامی، ۱۳۶۸ق؛ الدر الکمین بذیل العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین: عمر بن محمد بن فهدي (م. ۸۸۵ق.)، به کوشش عبدالملک بن دهیش، بیروت، دار خضاعه، ۲۰۰۰م؛ الفسوء اللامع: شمس الدين السخاوی (م. ۹۲۰ق.)، قاهره، دار الكتاب الاسلامی؛ غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام: عبدالعزیز بن فهدي المکی (م. ۹۲۰ق.)، به کوشش فهیم شلتوت، جدّه، دار المدني، ۱۹۸۶م؛ كشف الظنون: حاجی خلیفه (م. ۱۰۶۷ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ نظم العقیان فی اعیان الاعیان: السیوطی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش فیلیپ حتی، نیویورک، ۱۹۲۷م.

ابراهیم احمدیان

اتمام علی اعلام الانام بتاریخ

بیت الله الحرام ← اعلام الانام بتاریخ

بیت الله الحرام

اتیوپی ← حبشه

إثارة الترغيب و... : کتابی در بیان

فضیلت‌ها، مناسک و آداب زیارت مکه، مدینه

و بیت المقدس، نوشته شمس الدین محمد

بن اسحاق خوارزمی (م. ۸۲۷ق.)^۱

از این کتاب در همه منابع با نام اثاره

الترغیب والتشویق الی المساجد الثلاثة والیبت

العتیق یاد شده است؛ ولی مصحح در نسخه

۱. اتحاف الوری، ج ۳، ص ۶۱۲؛ العقد الثمین، ج ۱، ص ۴۱۲.